

ЛУГАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
ІНСТИТУТ ім. Т.Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

КОТЕНЄВА Ірина Сергіївна

**ФОРМУВАННЯ
ЕСТЕТИКО-ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ
МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВА**

13.00.01 - Теорія та історія педагогіки

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Луганськ - 1996

АВ 34.440

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Луганському державному педагогічному інституті ім. Т.Г. Шевченка Східноукраїнського державного університету.

Науковий керівник - член-кореспондент АПН України,
доктор педагогічних наук,
професор Шевченко
Галина Павлівна

Офіційні опоненти - дійсний член АПН України,
доктор філософських наук,
професор Зязюн
Іван Андрійович

- член-кореспондент АПН України,
кандидат педагогічних наук,
професор Євтух
Микола Борисович

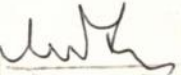
Провідна установа - Славянський державний
педагогічний інститут

Захист відбудеться "18" квітня 1996 року о 14 годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К.18.03.01 у Луганському
державному педагогічному інституті ім. Т.Г.Шевченка за адресою:
348011, м. Луганськ, вул. Оборонна, 2.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Луганського дер-
жавного педагогічного інституту ім.Т.Г.Шевченка.

Автореферат розісланий "16" березня 1996 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

О.О.МІХНО
ЛННБ ім. В. Стефаніка
АПУ України

4В-34.440

АКТУАЛЬНІСТЬ ДОСЛІДЖЕННЯ. Антропогенні зміни природного середовища породили одну з глобальних проблем - екологічну. З обличчя Землі катастрофічно швидко зникає природна краса - естетична цінність людства. Сьогодні з усією відповідальністю можна говорити про те, що саме духовне вирождення суспільства призвело нас до екологічної кризи, до зневаження споконвічними законами природи. Вирішувати цю проблему можна лише враховуючи дві її сторони - матеріальну й духовну, якій повинен бути наданий пріоритет.

Природа та її естетичні властивості має значні виховні можливості, які завжди активно використовувались нашими предками. У народній педагогіці органічно поєднувались принципи корисності та краси, цінності екології та естетики. Однак у наш час традиції естетико-екологічного виховання значною мірою утрачені й потребують глибокої науково-педагогічної розробки у відповідності з новими соціальними й природними реальностями. Сучасна людина втратила духовні критерії у взаємодії із природою, ставлення до неї як до естетичної цінності. Відчуження людства від природи стоїть в одному ряду із відчуженням індивіда від суспільства, культури, історії, хоча й обумовлено різними причинами - такими як зниження залежності людини від природних джерел життєзабезпечення; урбанізація та створення штучного середовища проживання; зменшення контактів із природою в зв'язку із прискоренням темпу життя; звуження та огрублювання емоційно-чуттєвого спектру особистості під впливом "масового мистецтва" та ін. Наше суспільство все більше в своєму інтелектуальному, духовному розвитку простує у сферу раціоналістичного, стандартного, прагматичного, зв'язаного лише із потребами сьогодення.

Культурні, ціннісні втрати людства від порушення взаємодії з природним середовищем виявляються наочно. Однак разом із тим посилюється й потреба в їх особистісній компенсації. Джерело її знаходиться в об'єктивно притаманних природі естетичних якостях.

Естетико-екологічне виховання та освіта передбачають систему роботи по формуванню спеціальних естетико-екологічних знань та уявлень, розвитку відповідних потреб, інтересів, емоцій, переконань, ідеалів, оволодінню вміннями естетико-екологічної діяльності. Результатом естетико-екологічного виховання в широкому смислі слова є естетико-екологічна культура особистості. Формування естетико-екологічної культури особистості залежить від учителя. Духовну культуру вчителя, у тому числі й естетико-екологічну, необхідно цілеспрямовано формувати в стінах вузу.

Спроби формування екологічної культури студентської молоді, що в наш час здійснюються, спираються лише на її раціонально-логічні компоненти; відбувається абсолютизація значення теоретичних знань, до того ж пов'язаних переважно з філософськими, природничо-науковими, економічними сторонами екологічних проблем. При такому підході природа як духовна, естетична цінність не може бути опанована особистістю, а тому, не буде формуватися й естетико-екологічна культура.

Завдання нашої педагогічної освіти - максимально сприяти екологізації суспільної свідомості, створенню дійових гуманістичних норм взаємин соціума та природи. Є гостра потреба у зміні змісту освіти, розробці таких виховних технологій, які б забезпечили цілісний духовно-фізичний вплив на особистість у єдності всіх її сторін.

Для виконання цього завдання слід звернутися до виховного потенціалу мистецтва. Воно є досконалою моделлю комплексного підходу до виховання людини. Художні образи мистецтва, що відбили природу як естетичну цінність, допоможуть сформувати естетико-екологічну культуру особистості.

Незважаючи на важливість проблеми виховання естетико-екологічної культури особистості майбутнього вчителя, вона не знайшла ще глибокої розробки ні в науково-теоретичному, ні в методичному плані. Однак у рішенні цієї задачі можна спиратися на принципово важливі ідеї гармонізації взаємодії суспільства з природним середовищем проживання, які розкриті у філософських працях В.І.Вернадського, К.Е.Цюлковського, О.Л.Чижевського, М.Г.Холодного. Оптимальні відносини людства із природою, Землею, Космосом вони пов'язували з ідеалом ноосфери.

Теоретико-методологічну розробку сутності духовної культури, її структури, соціальних функцій, зв'язку її з різними сторонами життя суспільства та видами людської діяльності здійснили такі вчені-філософи, як М.М.Бахтін, М.О.Бердяєв, В.В.Розанов, В.С.Соловйов, П.О.Флоренський та ін. Аналізу теорій культури особистості присвячені роботи Г.Марселя, Х.Ортеги-і-Гассета, Й.Хейзинги, А.Моля, А.Швейцера та ін.

Проблему зв'язку мистецтва і духовної культури вивчали Ю.В.Борев, В.В.Ванслов, Ю.М.Давидов, А.Я.Зись, В.В.Іванов, М.І.Киященко, О.В.Лармін, М.О.Ліфшиц, Ю.А.Лукін, Е.В.Соколов, Ю.У.Фохт-Бабушкін, Г.П.Шевченко та ін.

Питання значення естетичних факторів природи у формуванні духовної культури, аналізу природи як естетичної цінності розглядалися О.Г.Дробницьким, Д.С.Лихачовим,

М.К.Мамардашвілі, Я.В.Мінкявічюсом, М.М.Пришвінім,
Л.Н.Столовичем, С.Т.Шацьким та ін.

Взаємозв'язок естетичної та екологічної культури вивчали
Г.З.Апресян, С.Д.Безклубенко, А.Г.Єгоров, Л.П.Печко, Г.М.После-
пов, І.Ф.Смолянінов, В.П.Шестаков, Л.Г.Юлдашев, та ін.

Велике значення для з'ясування психологічних та
соціально-психологічних аспектів виховання естетико-
екологічної культури мають роботи Б.Г.Ананьєва, П.К.Анохіна,
Л.С.Виготського, Б.І.Дадонова, О.М.Леонтьєва, Ю.В.Перова,
С.Л.Рубінштейна, П.В.Симонова, В.К.Скатерщикова, Б.М.Теплова,
Т.О.Флоренської та ін.

Процес, умови та засоби формування духовної / в тому
числі естетико-екологічної/ культури майбутнього спеціаліста
вивчали О.С.Газман, І.Д.Зверєв, Т.Б.Корнер, Н.Б.Крилова,
Г.М.Оботурова, О.С.Сластьоніна, І.Т.Суравегіна, В.О.Сухомлин-
ський, С.М.Сухорукова, Г.П.Шевченко та ін.

Особливість даного дисертаційного дослідження полягає в
тому, що об'єктом виховання обрані студенти як природничо-
наукових спеціальностей, так і фізико-математичних, зміст
освіти яких менш за все сприяє розвитку естетико-екологічної
культури. Другий специфічний момент дослідження міститься в
залученні мистецтва усної народної творчості, міфології,
народної педагогіки - як важливих засобів виховання.

Таким чином, протиріччя між потребою сучасної школи у
педагогічних кадрах, які готові до роботи з естетико-екологічної
освіти та виховання молоді, та недостатньою розробкою даного
питання в науково-теоретичному та методичному планах,
відсутністю системи естетико-екологічної освіти та виховання
майбутніх вчителів в умовах вузу дозволяє констатувати
наявність педагогічної проблеми - виховання естетико-

екологічної культури майбутніх вчителів. Саме це й обумовило вибір теми дисертаційного дослідження "Формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва".

ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ - естетико-екологічна культура студентів педагогічних інститутів.

ПРЕДМЕТ ДОСЛІДЖЕННЯ - особливості формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва.

МЕТА ДОСЛІДЖЕННЯ - теоретично обґрунтувати сутність естетико-екологічної культури майбутнього вчителя; розробити нові педагогічні технології, що засновані на використанні комплексу мистецтв у навчальному процесі.

ГІПОТЕЗА ДОСЛІДЖЕННЯ - формування естетико-екологічної культури студентів педінститутів буде успішним, якщо:

- у процесі організації пізнавальної діяльності використовувати засоби мистецтва для цілісного духовного впливу на особистість;

- надати комплексного та систематичного характеру вихованню естетико-екологічної культури на всіх етапах і формах професійно-педагогічної підготовки студентів у вузі.

У відповідності із метою дослідження та сформульованою гіпотезою були поставлені такі **ЗАВДАННЯ**:

- методологічно та теоретично обґрунтувати філософські та психолого-педагогічні основи формування естетико-екологічної культури особистості;

- розкрити сутність та якісні характеристики естетико-екологічної культури майбутнього вчителя;

- розробити методичну модель формування естетико-екологічної культури студентів засобами мистецтва та експериментально її перевірити.

У дослідженні був використан комплекс МЕТОДІВ:

теоретичні методи дослідження - аналіз філософської, культурологічної, педагогічної, психологічної та естетичної літератури за темою дослідження; метод теоретичного моделювання при визначенні предмету, об'єкту та гіпотези дослідження; вивчення та теоретичне осмислення практики використання мистецтва в навчальному процесі вузу; емпіричні методи - анкетне опитування, бесіда, тривале спостереження, аналіз вузівської документації, педагогічний експеримент /констатуєчий та формуючий/ у природних умовах роботи вузу, метод експертних оцінок, самооцінка, система діагностуючих та формуючих завдань.

ТЕОРЕТИЧНУ ОСНОВУ дослідження складають філософські та психолого-педагогічні концепції про духовну культуру як форму суспільної свідомості та засіб розвитку особистості; про значення мистецтва в духовному розвитку людини; про активно-творчу взаємодію суспільства і природи; про природу як естетичну цінність та феномен духовної культури; наукові положення про пріоритет загальнолюдських цінностей, єдність загальнолюдського та національного.

Дослідження проводилось у три етапи :

На першому етапі /1988-1992/ - вивчалась філософська, культурологічна, педагогічна, психологічна, мистецтвознавська література за проблемою, аналізувався досвід формування естетико-екологічної культури у вузівській практиці, проводився констатуєчий експеримент.

На другому етапі / 1992 - 1994 / - розроблялась теоретико-методологічна модель формування естетико-екологічної культури студентів педвузу засобами мистецтва, розроблялась програма спеціального курсу "Формування естетико-екологічної культури особистості засобами мистецтва", "Роль українського фольклору у формуванні естетико-екологічної культури", проводилась експериментальна робота в Луганському державному педагогічному інституті ім.Т.Г.Шевченка.

На третьому етапі / 1994 - 1996 / - здійснювався аналіз та узагальнення результатів експериментальної роботи, розроблялись методичні рекомендації, технологічні моделі, комплексні творчі завдання використання різних видів мистецтва у формуванні естетико-екологічної культури студентів педвузу.

НАУКОВА НОВИЗНА та ТЕОРЕТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ дослідження полягають у теоретичному обґрунтуванні сутності і структури естетико-екологічної культури особистості; у виявленні особливостей формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва; у розробці науково-методичного забезпечення процесу формування естетико-екологічної культури студентів засобами мистецтва.

ПРАКТИЧНА ЦІННІСТЬ роботи полягає в розробці методичної моделі формування естетико-екологічної культури студентів засобами мистецтва, програм та змісту спецкурсу для студентів різних спеціальностей, у можливості використання досвіду формування естетико-екологічної культури в студентів для підвищення кваліфікації вчителів шкіл, класних керівників.

ДОСТОВІРНІСТЬ результатів дослідження забезпечена урахуванням стану теоретичної розробки проблеми формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів

засобами мистецтва, вивченням педагогічного досвіду, використанням комплексу взаємозв'язаних методів дослідження, адекватних його об'єкту, предмету та задачам, кількісним та якісним аналізом теоретичного та емпіричного матеріалу, експериментальною перевіркою у педагогічному вузі розроблених положень та рекомендацій.

АПРОБАЦІЯ результатів дослідження здійснювалась під час експериментальної роботи у Луганському державному педагогічному інституті ім.Т.Г.Шевченка на фізико-математичному та природничо-географічному факультетах, а також шляхом публікації статей за проблемою дослідження, виступів на наукових конференціях.

На захист виносяться такі положення:

- сутність та зміст естетико-екологічної культури особистості майбутнього вчителя як частина духовної культури;
- розробка та обґрунтування теоретичних основ процесу формування естетико-екологічної культури студентів засобами мистецтва, яке цілісно впливає на особистість;
- педагогічні умови формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Дисертація складається із вступу, двох глав, висновків, списку використаної літератури, додатків.

У ВСТУПІ обґрунтовується актуальність дослідження, визначається об'єкт, предмет, гіпотеза, мета, завдання, методи дослідницької роботи, розкривається його наукова новизна, теоретичне та практичне значення.

У ПЕРШІЙ ГЛАВІ "Естетико-екологічна культура - складова частина духовної культури майбутнього вчителя"

дається аналіз філософської, культурологічної, психологічної, педагогічної, естетичної літератури з проблем естетико-екологічної культури, обґрунтовується концептуальна ідея дослідження про культурологічну обумовленість формування естетико-екологічної культури засобами мистецтва, розкривається сутність і структура естетико-екологічної культури, специфічні особливості її формування засобами мистецтва.

Гуманізація та демократизація сучасного суспільства ведуть до усвідомлення духовної культури як одного із важливих його компонентів. Культурологічний підхід, в основі якого лежить визнання культури як засобу і як середовища виховання особистості, стає одним із головних напрямків визначення змісту та методології сучасної системи виховання.

Сутність естетико-екологічної культури може бути розкрита лише в контексті загальної теорії культури - насамперед духовної, яка виступає як метакультура по відношенню до неї.

Згідно із дослідженнями таких вчених, як І.А.Джидар"ян, М.С.Каган, А.Ф.Лосев, Е.С.Маркар"ян, Л.Н.Столович, С.Л.Рубінштейн та ін. духовна культура включає в себе сукупність культурних цінностей та процес їх формування. Більшість дослідників погоджується з тим, що культура є людинотворчою стороною соціальної діяльності людей. У культурі людина формується і виявляється цілісно: сприйняття поєднується із пізнанням, пізнання із потребами, потреби з емоціями, емоції із відношенням, відношення з діяльністю. У свою чергу всі вияви людської особистості переходять та проникають одне в одного.

Наша концепція естетико-екологічної культури будується на ідеї художньої оснащеності естетико-екологічної діяльності.

Художня оснащеність означає ступінь розвиненості естетико-екологічних потреб, естетичних емоцій, рівень оволодіння естетико-екологічними знаннями та навичками, які необхідні для здійснення практичної поведінки.

Естетико-екологічна культура - це система мотиваційної, теоретичної та практичної оснащеності особистості для успішного здійснення естетико-екологічної діяльності /сприйняття, спілкування, захист та творення естетичного у природі/.

Спираючись на потребнісно-мотиваційну теорію, розроблену П.В.Симоновим, ми дійшли висновку, що у мотиваційну оснащеність входять компоненти, які викликають, спрямовують та стимулюють естетико-екологічну діяльність. Як мотиви можуть виступати потреби та інтереси, потяги та емоції, настанови та ідеали. Важливим елементом у системі мотивації є потреби. Аналізуючи естетико-екологічну діяльність, ми визначили такі їх види, як потреба у безкорисливому естетичному сприйнятті природи і насолоди від досконалості форм її життя; потреба в пізнанні естетичного в природі через перенесення на неї досвіду пізнання суто соціальних об'єктів; потреба в насиченому естетичному спілкуванні з природою, що виступає як суб'єкт соціокультурного діалогу; потреба в збереженні, захисті та заступництві природним об'єктам /для самоствердження, упевненості в своїх силах та здібностях/; потреба в творчості у природі із метою збільшення її естетичного потенціалу /природа при цьому виступає як аналог мистецтва/.

У мотиваційну структуру естетико-екологічної діяльності входять емоції як активна сторона потреб, як мотив естетико-екологічної діяльності та суб'єктивної форми існування потреб.

Найвищою формою мотиваційної оснащеності особистості є естетико-екологічний ідеал. Він узагальнює досвід ціннісного ставлення до естетичного у природі в конкретно-чуттєвих образах, які виступають як "еталон" її естетичної оцінки. Естетико-екологічний ідеал - це уявлення індивіда про цілі та задачі, про зразки поведінки та способи діяльності в природі, про необхідність дотримуватися певних естетико-екологічних норм. Характерною рисою естетико-екологічного ідеалу є встановлення взаємин з природою як з ноосферою /В.І.Вернадський/.

Теоретична оснащеність передбачає оволодіння особистістю системою знань про сутність і функції естетичного у природі; про мету та зміст гуманістичної взаємодії суспільства із природним середовищем; про принципи та норми екологічно доцільної поведінки людини; про способи та засоби естетичної творчості в природі; про естетичне відбиття природи в мистецтві. Для того, щоб теоретичні знання постали засобом досягнення мети естетико-екологічної діяльності, вони повинні набути статусу переконань, тобто перетворитися в "особистісне знання". Ідеї, в істинності та справедливості яких людина переконана, набувають значення особистісних цінностей. Основне переконання естетико-екологічного плану полягає в усвідомленні того, що в природі й культурі все неповторне та незворотне.

Як духовний еквівалент естетико-екологічної культури, знання містять у собі в нерозгорнутому вигляді потенційну поведінку, майбутню дію та вчинок людини стосовно естетичного в природі. Тому наступним компонентом естетико-екологічної культури ми визначаємо практичну оснащеність.

Практична оснащеність естетико-екологічної діяльності включає вміння та навички, які потім концентруються в естетико-екологічному досвіді, виступають як способи задоволення потреб та застосування знань. В естетико-екологічні вміння та навички входять : навик активної уваги до естетичного в природі /пошук та визначення естетичних об'єктів та їх сторін/; уміння застосувати різні види знань /природничо-наукових, соціальних, естетичних/ для розуміння взаємодії суспільства і природи та естетичного в природі; уміння усвідомлювати власний естетико-екологічний досвід та естетико-екологічну діяльність; уміння аналізувати естетико-екологічний досвід та діяльність інших соціальних суб'єктів; уміння аналізувати природу як об'єкт мистецтва; уміння та навички творення в природі та сфері мистецтва.

У дисертаційному дослідженні відзначається, що мотиваційна, теоретична та практична оснащеність естетико-екологічної діяльності майбутнього вчителя потребують урахування професійно-педагогічною спрямованістю естетико-екологічної культури студентів педвузу. У такому випадку мотиваційний компонент включає потребу в естетико-екологічному вихованні та освіті школярів. Теоретичний компонент доповнюється знаннями про здібності та можливості дітей різного віку брати участь в естетико-екологічній діяльності; про зміст їх естетико-екологічного досвіду; про організацію процесу естетико-екологічного виховання та освіти школярів. У практичний компонент входять уміння та навички організації та ведення навчально-виховної роботи, керування естетико-екологічною діяльністю учнів, аналізу їх естетико-екологічного досвіду.

Цільове призначення естетико-екологічної оснащеності особистості полягає в тому, щоб максимально сприяти подоланню тих протиріч, які склалися в системі "природа - суспільство". Звернення в дослідженнях Е.В.Гирусова, Г.А.Давидової, Є.К.Федорова, В.І.Шинкарука до протиріч у системі "природа - суспільство" дає ключ до визначення змісту, напрямків та засобів формування естетико-екологічної культури особистості.

Естетико-екологічне виховання передбачає не лише екологічне виховання засобами естетичного в природі та мистецтві, а й досягнення такого синтеза екології і естетики у світогляді, коли природа становить духовну, естетичну цінність.

Концепція дослідження ґрунтувалась на наступній провідній ідеї : естетичне в природі - предмет естетико-екологічної діяльності - засіб формування естетико-екологічної культури.

Естетичне об'єктивно міститься в предметах та явищах природного середовища, хоча соціальним фактором стає в процесі практичної взаємодії людини з нею. Естетичним на думку дослідників даної проблеми / М.М.Бахтіна, В.П.Зінченко, М.О.Ліфшица, Д.С.Лихачова, Б.Ф.Ломова, А.Ф.Лосєва, П.В.Симонова, Л.Н.Столович та ін./ зветься те, що має позитивний вплив на людей, задовольняє їх найважливіші потреби. Для характеристики естетичного в природі використовуються загальноестетичні категорії - прекрасне, піднесене, трагічне. Ідентифікація природних об'єктів за цими показниками передбачає одночасну актуалізацію в свідомості реципієнта їх антиподів - потворне, негідне, комічне. Опанування й творчість естетичного в природі вимагає знання його еталонів - засобів естетичної виразності : міра, доцільність, гармонія, симетрія, ритм, порядок та ін. Природно-

естетичне в найбільш концентрованому та художньо організованому вигляді представлено в творах мистецтва. Тут воно пройшло спеціальну ціннісну та структурну обробку у відповідності з ідеалом прекрасного, історичними, національними та культурними традиціями суспільства. Природно-естетичне, що відображається в творах мистецтва, само стає аналогом мистецтва.

Вихідне теоретичне положення може бути сформульовано так : естетичне сприйняття природи подібно сприйняттю мистецтва. Людина естетично ставиться до об'єктів та явищ природного середовища так, якщо б вони були творами мистецтва. Тому мистецтво можна розглядати в певному смислі як модель природи в її естетичному розумінні. Ставлення до мистецтва, досвід спілкування з ним збагачує людину досвідом спілкування і з природою. Аналіз естетичного в природі дозволяє дійти наступних висновків : природа як естетична цінність - це важливий компонент духовної культури суспільства, могутній засіб цілісного духовного розвитку особистості; природа характеризується об'єктивними естетичними якостями, хоча естетичні властивості природних об'єктів і закономірностей стають соціальними феноменами лише задовольняючи духовні інтереси й потреби людей; естетичне ставлення до природи має біологічні і соціальні передумови; частіше вони закріплюються на рівні свідомості та відтворюються в матеріальній та духовній діяльності людей; естетична цінність природи синтезує численні духовно-практичні відносини людей; природно-естетичні цінності мають історичні, національні, культурні особливості; змістовне значення естетичного в природі не є незмінним, а перебуває у відносній соціальній динаміці.

У главі подається аналіз сутності естетико-екологічних функцій природи. Глибоку розробку проблема естетичних функцій знайшла в роботах Ю.Б.Борева, В.В.Ванслова, А.Л.Вахеметса, М.С.Кагана, Ю.А.Лукіна, С.М.Плотникова, Е.В.Соколова, Л.Н.Столовича та ін. Серед вчених домінує точка зору, що в основі функцій мистецтва перебуває численність видів людської діяльності. Природа як естетичний феномен має поліфункціональний характер.

Проведений аналіз естетичної цінності та якостей природного середовища дозволяє говорити про її специфічну функціональність. Для визначення естетико-екологічних функцій природи пропонується скористатися аналогією між функціональним призначенням двох культурних феноменів - мистецтва і природи, спиратися на структуру, властивості мистецтва для з'ясування системи функцій природи. Естетико-екологічні функції природи ми розглядаємо як ієрархічну систему, яка підпорядкована певним принципам.

Головна специфіка естетичних функцій природи обумовлена тим, що вона, по-перше, є матеріально-фізичним феноменом, а потім вже духовно-естетичним. Природа справляє на людину цілісний духовно-фізичний вплив. Характер діяльності людини по відношенню до природи визначає її соціальні, в тому числі специфічні естетико-екологічні функції. Ці функції потребують визначення сутності естетико-екологічної діяльності, яку ми визначаємо як сприйняття, розуміння, спілкування, споглядання і творення естетичного в природі / в тому числі і через мистецтво/. Наведені компоненти естетико-екологічної діяльності задовольняють відповідні естетико-екологічні потреби людей.

У главі наведений аналіз естетико-екологічних функцій природи - гедоністична, пізнавальна, комунікативна, патерналістична, креативна. Головною естетико-екологічною функцією природи є катарсична. Вона підсумовує всі попередні специфічні та неспецифічні функції природи. Великий внесок у розробку сутності, засобів механізму катарсису внесли такі діячі науки, культури і мистецтва як І.В.Гете, Г.Е.Лесінг, Г.-В.Ф.Гегель, Д.Лукач, Й.Хейзинга, Е.Берн, Л.С.Виготський, А.Ф.Лосєв, В.В.Іванов, Т.О.Флоренська, Ю.Б.Борев, Л.Н.Столович, Г.Х.Шингаров, П.В.Симонов, С.Х.Рапопорт та ін. Аналіз різних підходів до визначення катарсису дозволив вивести поняття естетико-екологічний катарсис - процес і результат цілісного духовно-фізичного піднесення особистості під впливом сприйняття, розуміння, спілкування, захисту і творення естетичного в природі. Як синтетичний і різнобічний феномен катарсис включає психофізіологічні, психологічні, соціально-психологічні, моральні, інтелектуальні фактори. Саме тому він характеризує цілісний вплив на духовний світ особистості. У катарсисі ми бачимо в першу чергу духовне піднесення /домінування загальнолюдських гуманістичних цінностей і ідеалів/, а потім уже духовне очищення /позбавлення від споживчих, насильницьких принципів і підходів до природи/. Він затверджує позитивні зразки взаємодії з природою, пов'язані з глибоким особистісним переживанням її естетичних сторін. Однак він не лише відображає естетичне ставлення до прекрасного в природі чи мистецтві, але й ставлення особистості до своєї естетико-екологічної діяльності. Особистість переживає з одного боку стан глибокого задоволення собою, своєю світоглядною позицією, а з іншого -

сповнена особливим ентузіазмом, бажанням та умінням творити естетичне в природі.

Вивчення філософського, культурологічного, естетичного аспектів формування естетико-екологічної культури особистості дозволяє розробити теоретичні й методичні основи педагогічного процесу формування естетико-екологічної культури в педагогічному вузі засобами мистецтва.

У ДРУГІЙ ГЛАВІ "Психолого-педагогічні умови формування естетико-екологічної культури майбутнього вчителя засобами мистецтва" подано аналіз емпіричного матеріалу дослідження, розкрито досвід і процес формування естетико-екологічної культури засобами мистецтва в майбутніх вчителів на заняттях з педагогічних дисциплін, у процесі вивчення спецкурсу "Формування естетико-екологічної культури особистості засобами мистецтва", у період педагогічної практики, проведено аналіз та узагальнення результатів дослідно-експериментальної роботи за проблемою дослідження.

У відповідності із завданнями дослідження був проведений аналіз існуючої практики формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів. Дослідження проводилось на природничо-географічному, фізико-математичному, філологічному й педагогічному факультетах.

Дослідження проводилось у рамках комплексної теми "Виховання духовної культури учнівської молоді засобами мистецтва", яка розробляється на кафедрі педагогіки Луганського державного педагогічного інституту ім. Т.Г.Шевченка.

У відповідності із завданнями констатуючого експерименту був проведений аналіз педагогічного досвіду формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів у педагогічних

вузах. У педінститутах не здійснюється цілеспрямована робота по формуванню естетико-екологічної культури студентів, не знайшло широкого використання застосування комплексу мистецтв на заняттях із педагогічних дисциплін.

Для виявлення рівня сформованості естетико-екологічної культури майбутніх вчителів були використані різні діагностичні методи - анкети, тест-анкети, самооцінка, тривале спостереження, бесіда, рейтингова та бальна оцінка.

За результатами опитування студентів виявлено наявність у них формально-позитивного ставлення до природи, яке не відображає її духовну і суспільну цінність в житті людини та не відповідає вимогам сьогодення. Таке ставлення можна назвати споживчим, але, з іншого боку, саме в такій позиції переважають естетичні мотиви ставлення особистості до природи, хоча вони, як правило, стихійно сформовані і мають поверховий характер.

Оцінюючи роль і значення різних факторів у формуванні естетичного і естетико-екологічного ставлення до природного середовища, студенти відзначили, що найбільший вплив має краса природи, безпосереднє спілкування з нею, можливість відпочинку, можливість займатися улюбленою справою, наукові знання, а мистецтво, за оцінкою студентів, займає лише 9 рангове місце серед факторів, які впливають на формування естетико-екологічного ставлення до природного середовища. Студенти відзначають, що їм зрозумілі та близькі такі ідеали краси, з якими вони зустрічаються у повсякденному житті, в процесі безпосереднього спілкування з природою, їх відірваність від світу мистецтва ускладнює сприйняття та розуміння художніх творів.

Узагальнення результатів самооцінки та оцінки естетико-екологічних знань студентів довело найбільш слабку поінформованість у питаннях естетики природи. Враховуючи, що дані знання в спеціальних шкільних курсах не розглядаються, ерудицію студентів ми з'ясовуємо головним чином за рахунок неформальних /позаурочних/ джерел інформації. Це свідчить про те, що естетико-екологічне ставлення студентів першого курсу зумовлене інтуїтивними уявленнями, а не науковими знаннями. У цілому рівень знань студентів як в соціально-педагогічному, так і в естетико-екологічному плані недостатній та потребує підвищення.

Якісний та кількісний аналіз результатів експерименту довів, що лише 21,42 % опитаних мають "достатній" рівень сформованості естетико-екологічної культури, високий рівень на даному етапі дослідження не виявлений, низький рівень - характерний для більшості студентів. Найбільший вплив на рівень сформованості естетико-екологічної культури майбутніх вчителів справляють естетико-екологічні знання і потреби.

Констатуючий експеримент довів, що рівень сформованості естетико-екологічної культури в контрольних та експериментальних групах приблизно однаковий.

Під час проведення формуючого експерименту була перевірена теоретична модель формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів засобами мистецтва.

Дослідно-експериментальна робота передбачала розробку програми формування естетико-екологічної культури засобами мистецтва на базі курсу педагогічних дисциплін та при вивченні спецкурсу "Формування естетико-екологічної культури особистості засобами мистецтва". Головна ідея методичної моделі полягає в наступному : формування естетико-екологічної

культури студентів можливо при забезпеченні мотиваційної, теоретичної та практичної оснащеності їх естетико-екологічної діяльності /сприйняття, розуміння, спілкування, захист і творення естетичного в природі засобами мистецтва/.

Методика формування естетико-екологічної культури студентів включає наступні етапи :1/ оволодіння природничо-науковими, соціальними і естетичними знаннями про природу, про характер і зміст духовної взаємодії в системі "суспільство - природа"; 2/ накопичення запасу художніх образів природи, засвоєння еталонів естетичного в ній, розуміння засобів художньої виразності в мистецтві; 3/ формування вмінь та навичок аналізу естетичного в природному середовищі та творах мистецтва; 4/ усвідомлення своїх почуттів та уявлень, їх зв'язку з естетичними якостями природи; 5/ уміння аналізувати естетико-екологічний досвід дітей різного віку, а також дорослих /як реальних соціальних суб'єктів, так і героїв художніх творів/; 6/ накопичення художньо-педагогічного досвіду проведення естетико-екологічної виховної роботи з учнями засобами мистецтва .

Для розвитку перцептивних, дослідницьких і моделюючих здібностей студентів використовувались комплексні естетико-екологічні завдання творчого характеру. За характером і змістом діяльності студентів виділяються наступні види завдань: вправи з емоційно-естетичної перцепції; накопичення асоціативно-емоційного фонду; аналіз власного естетико-екологічного досвіду та естетико-екологічної діяльності дітей, методів і прийомів естетико-екологічного виховання в сучасній школі і в практиці педагогів минулого; естетико-еколого-педагогічний тренінг. Система творчих завдань передбачає створення образного циклу /чуттєво-конкретних образів,

моделей-представників краси в мистецтві та природі/, який завершується процесом рефлексії.

Педагогічні технології з використанням засобів мистецтва для формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів включають традиційні форми роботи, що наповнені естетико-екологічним змістом, рольові та ділові ігри, тренінг, моделювання естетико-екологічних блоків.

Ефективність формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів засобами мистецтва залежить від ряду педагогічних умов : використання комплексу мистецтв як способу пізнання естетичної цінності природи, накопичення асоціативно-емоційного фонду, накопичення досвіду спілкування з природою через досвід спілкування з мистецтвом; координація мети формування естетико-екологічної культури і процесу навчання в цілому; систематичність і послідовність формування естетико-екологічної культури в педагогічному процесі вузу; відповідність змісту естетико-екологічних завдань рівню підготовки студентів; педагогічна майстерність викладача вищої школи, його ерудиція в галузі мистецтва і культури; матеріальне забезпечення навчально-виховного процесу.

Аналіз даних діагностування рівня сформованості естетико-екологічної культури студентів наприкінці формуючого експерименту дозволяє зробити висновок, що в експериментальних групах у порівнянні із контрольними спостерігається тенденція до збільшення показників рівня сформованості естетико-екологічної культури студентів за рахунок зменшення "низького" та збільшення "достатнього". Змін за рівнем "високий" суттєво не спостерігалось. На нашу думку, це обумовлено недостатньо високим освітнім та культурним в естетико-екологічному плані рівнем усього

суспільства в цілому, необхідністю більш тривалого за часом періоду для значного підвищення естетико-екологічної культури особистості.

В заключенні дисертації викладені основні теоретичні та практичні результати дослідження:

- зміна соціально-економічної, екологічної та культурно-просвітницької ситуації потребує орієнтації навчально-виховного процесу в системі вищої школи на естетичні цінності природного середовища, на формування високого рівня естетико-екологічної культури майбутнього вчителя;

- естетико-екологічна культура - складова частина духовної та педагогічної культури;

- провідним засобом формування естетико-екологічної культури є мистецтво, використання комплексу мистецтв;

- процес формування естетико-екологічної культури майбутніх вчителів буде більш ефективним при застосуванні розробленої педагогічної технології із використанням засобів мистецтва при дотриманні зазначених вище педагогічних умов.

Наведені висновки не претендують на остаточне вирішення даної проблеми. Подальшого дослідження потребують такі аспекти, як взаємозв'язок різних циклів навчальних предметів у вихованні естетико-екологічної культури студентів; розвиток поглядів на формування естетико-екологічної культури студентів в історії педагогіки; формування естетико-екологічної культури студентів у зв'язку із культурно-географічними особливостями конкретних регіонів України.

Основний зміст дисертації викладено в таких публікаціях :

1. Формування естетико-екологічної культури студентів педагогічних інститутів // Формування особистості радянського

вчителя:Тези доп. н.-пр. конф. "Педвуз і проблеми сучасної загальноосвітньої школи" / За заг. ред. П.І.Шевченко.- Кривий Ріг, 1990. - С. 117- 118.

2. Виховання естетико-екологічної культури підлітків засобами мистецтва//Взаємодія мистецтв у духовному розвитку школярів:Тези доп. учасн. семінару 17-19 квітня 1990 р. За заг. ред. проф. Г.П.Шевченко.- Ворошиловград, 1990. - С. 96 - 98.

3.Формування естетико-екологічної спрямованості особистості майбутнього вчителя//Актуальні проблеми освіти та виховання учнівської молоді : Зб. н. пр. Ч.І.- Луганськ, 1993.- С.86 - 89.

4. Прекрасний духом та тілом : Методичний посібник на допомогу працівникам дитячих оздоровчих таборів.- Луганськ, 1993. - 69 с. /у співавторстві /.

5. Про вдосконалення естетико-екологічної підготовки студентів педагогічного вузу // Шляхи вдосконалення навчально-виховного процесу у школі та вузі . Наук. керівник ч.2. О.О.Міхно.- Ростов-на-Дону, 1994.- С.75 - 80.

6. А.С.Макаренко і В.О.Сухомлинський про естетико-екологічне виховання // Розвиток духовної культури школяра : Зб. наук. пр. Вип. 4.- Луганськ, 1995.- С. 32 - 38.

Annotation

Koteneva I.S. Forming of aesthetic-ecological culture to future teacher by means of art. The thesis for the degree of the Master of Pedagogical Sciences specialized in 13.00.01 - the theory and history of pedagogics, the T.G.Shevchenko Lugansk Pedagogical Institute, Lugansk, 1996.

The process of forming of aesthetics - ecological culture future teacher by means of art was investigated. The notions of aesthetic - ecological culture, the content, the structure, the main indices, the principles of formations of aesthetic-ecological culture by means of art were based. The experimental investigations gave the possibility to define the pedagogical conditions providing the effectiveness of formations of aesthetic-ecological culture to future teacher by means of art.

Аннотация

Котенева Ирина Сергеевна : Формирование эстетико-экологической культуры будущего учителя средствами искусства.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.01 - теория и история педагогики. Луганский государственный педагогический институт им.Т.Г.Шевченко. Луганск, 1996.

Исследовался процесс формирования эстетико-экологической культуры будущего учителя средствами искусства. Обоснованы понятие "эстетико-экологическая культура", содержание, структура, основные ее показатели, принципы формирования средствами искусства. Экспериментальная работа дала возможность определить педагогические условия, обеспечивающие эффективность процесса формирования эстетико-экологической культуры будущих учителей средствами искусства.

Ключові слова : " естетико-екологічна культура", "естетико-екологічна діяльність", "естетико-екологічні потреби", "естетико-екологічні почуття", "естетико-екологічні знання".

Підписано до друку 13.03.96. Формат 60x84/16. Папір друк.
Віддруковано на ризографі фірми "Магнат". Умов. друк. арк. 1,0.
Тираж 100. Замовлення 65.
Фірма "Магнат". 348055, Луганськ, вул. Володарського, 59.
Тел. 52-72-91.

445745

AB 34.440